

فقر فرهنگی و راه‌های مقابله با آن در اسلام

حیدری^۱

چکیده

فقر فرهنگی که به معنای کمبود آگاهی، دانش و حس مسئولیت اجتماعی در جامعه است، از عوامل اصلی ضعف جوامع در حل مشکلات اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی به شمار می‌رود. هدف از پرداختن به فقر فرهنگی و راه‌های مقابله با آن در اسلام، ارتقاء سطح آگاهی، اخلاق و مسئولیت‌پذیری در جامعه است تا زمینه توسعه فرهنگی، عدالت اجتماعی و کاهش آسیب‌های ناشی از جهل فراهم شود. اسلام با تأکید بر علم‌آموزی، تقویت ارزش‌های اخلاقی و ایجاد فرصت‌های برابر، تلاش می‌کند جوامعی متعالی و پایدار بسازد. این مقاله به شیوه توصیفی بوده و به بررسی مواردی چون ابعاد فقر فرهنگی و علل فقر فرهنگی پرداخته شده است. همچنین، دین اسلام به‌عنوان دینی جامع، با ارائه راهکارهایی مانند ترویج آموزش و علم‌آموزی، تقویت اخلاق عمومی، استفاده از رسانه‌های دینی، ایجاد عدالت اجتماعی، نقش مهمی در مقابله با فقر فرهنگی دارد.

کلیدواژه‌ها: اسلام، راهکار، فقر، فقر فرهنگی.

^۱ . طلبه سطح ۲، حوزه علمیه خاوران، هیدج.

مقدمه

فقر فرهنگی یکی از مشکلات اساسی جوامع است که می‌تواند باعث تضعیف روابط اجتماعی، کاهش سطح علمی و اخلاقی و گسترش آسیب‌های اجتماعی شود. در دیدگاه اسلامی، مقابله با فقر فرهنگی یک وظیفه اجتماعی و دینی است که همگان باید برای رفع آن تلاش کنند. این مقاله به بررسی مفهوم فقر فرهنگی و راهکارهای ارائه‌شده در اسلام برای مقابله با آن می‌پردازد.

پرداختن به فقر فرهنگی و راه‌های مقابله با آن در اسلام ضروری است؛ زیرا فقر فرهنگی ریشه بسیاری از آسیب‌های اجتماعی، از جمله جهل، بی‌عدالتی و انحرافات اخلاقی، است. اسلام بر تربیت انسان آگاه و مسئول تأکید دارد، چرا که آگاهی و فرهنگ صحیح، اساس پیشرفت و سعادت جامعه است. بدون مقابله با فقر فرهنگی، تحقق عدالت اجتماعی و توسعه انسانی ممکن نخواهد بود. اهمیت پرداختن به فقر فرهنگی و راه‌های مقابله با آن در اسلام ناشی از تأثیر مستقیم فقر فرهنگی بر انحطاط اخلاقی، اجتماعی و تمدنی جوامع است. اسلام با تأکید بر علم، تربیت معنوی و عدالت اجتماعی تلاش می‌کند جامعه را از جهل و ناآگاهی نجات داده و زمینه رشد فکری و اخلاقی را فراهم سازد. مقابله با فقر فرهنگی نه تنها باعث ارتقاء فردی و جمعی می‌شود، بلکه از گسترش آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی نیز جلوگیری می‌کند.

حال سوال اصلی این است که فقر فرهنگی و راه‌های مقابله با آن در اسلام چیست؟

سوالات فرعی: ۱- تعریف فقر فرهنگی؟

۲- ابعاد فقر فرهنگی چیست؟

۳- علل فقر فرهنگی چیست؟

۴- نگرش اسلام به فقر فرهنگی چیست؟

در مورد پیشینه تحقیق می توان گفت که مسئله فقر فرهنگی در اسلام از همان ابتدای ظهور این دین مورد توجه قرار گرفته است. اما با این حال مقالاتی پیرامون این مبحث وجود دارد:

۱-مقاله «شیوه های رفع فقر فرهنگی از منظر آموزه های اسلامی» از مجید سابکی ۱۴۰۳ش؛ پژوهش حاضر در صدد پاسخ به رفع فقر فرهنگی از منظر آموزه های اسلامی می باشد.

۲-مقاله «عوامل ایجاد فقر فرهنگی در اندیشه علوی» از الهه بیابانی آرانی ۱۴۰۰ش؛ در نوشتار حاضر عوامل ایجاد فقر فرهنگی در اندیشه علوی به منظور ریشه یابی مسئله فقر فرهنگی، با روش تبیینی بیان شده است.

۳-مقاله «کارآمدی و فقر زادی در فرهنگ اسلامی» از محمود اصغری ۱۳۸۰ش؛ در این پژوهش به سوال اصلی یعنی فقرزادی در فرهنگ اسلامی پرداخته شده است.

با توجه پیشینه مقالاتی که بیان شده، بیشتر این مقالات موجود به بحث فقر و فقر فرهنگی اشاره شده است، در حالی که مقاله پیش رو، به بحث اصلی یعنی فقر فرهنگی و راه های مقابله با آن در اسلام پرداخته شده است.

۱- مفهوم شناسی

۱-۱- فقر

الف. فقر در معانی حاجت، نیاز و ضد غنا آمده است و فقیر نیز به معنای حاجتمند می باشد و همچنین از جمیع استعمالات کلمه فقر نیز بدست می آید که آن کلمه بر همه نوع حاجت و نیازی اعم از وجودی، علمی، اخلاقی، مادی، که در مقابل غنای وجودی، علمی، اخلاقی، مالی می باشد، اطلاق شده است.^۱ «لا فقر اشد من الجهل» یعنی هیچ فقری بدتر از فقر علمی نیست. البته استعمال کلمه فقر در نیاز مالی بیشتر است و چنانچه بخواهیم ریشه یابی در معنای فقر داشته باشیم، ریشه معنای فقر از فقره (شکاف و حفره) و یا فقار (ستون فقرات) گرفته شده است.^۲ مکسورالفقار یعنی کسی که ستون فقراتش شکسته شده است^۳، ارض متفقره یعنی زمینی که در آن حفره های زیادی است. بنابراین با این لحاظ فقیر یا کسی است که در زندگی اش خلل و کمبودی وجود دارد و یا همانند کسی است که کمرش در مشکلات زندگی به خاطر نداشتن درآمد و امکانات خم شده است و در خصوص فقر کودکان می توان گفت کودکی فقیر است که مشکلات و کمبودهای زندگی به وی آسیب جدی وارد کرده و یا در معرض آسیب است

ب - مفهوم فقر و فقرا از کلمات مشکک و مرتبه پذیر همانند نور است. همانگونه که نور بر نور شمع و ، نور چراغ منزل و نور خورشید با مراتب مختلف صادق است همینگونه کلمه کودک فقیر دارای مراتب است و بنابراین هم بر کودکی که به نان شب محتاج است، و هم بر کودکی که مخارج یک ماه خود را ندارد و هم بر کودکی که مخارج یک سال خود را ندارد اطلاق می گردد در حالی که برخی از این افراد شدت فقرشان بیش از دیگری است .. جمعی از اهل لغت،

۱. فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (ع)، ج ۵، ص ۷۲۰-۷۲۱.

۲. راغب اصفهانی، المفردات الفاظ القرآن.

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۵، ص ۶۱.

مشهور علما و فقهای شیعه در معنای کلمه مسکین بیان کرده اند که او کسی است که چیزی ندارد، فقر او را از حرکت بازداشته یا به ذلت، خضوع و گدائی کشانده است^۱، و بنابراین کودک مسکین در نظر علما مراتب فقرش شدیدتر از کودک فقیر به نحو مطلق است، چنانچه بعضی از روایات نیز مؤید این مطلب است^۲.

۲-۱- مفهوم فقر فرهنگی

فقر فرهنگی به وضعیتی اطلاق می‌شود که افراد از دسترسی به دانش، آگاهی و مهارت‌های لازم برای شناخت درست از خود، جامعه و وظایفشان محروم باشند. علامه طباطبایی در کتاب تفسیر المیزان اشاره دارد که جهل و بی‌سوادی از مهم‌ترین مصادیق فقر فرهنگی هستند و اسلام بر رفع این مشکل برای تحقق جامعه‌ای عادلانه تأکید دارد^۳.

بی‌تردید خرد یکی از بزرگ‌ترین نعمت‌های خداوند متعال است. چنانکه علی (ع) می‌فرماید: «هیچ نعمتی از عقل برتر نیست»^۴، ولی برخی از انسان‌ها از این نعمت بزرگ بی‌بهره یا کم بهره‌اند. عقل مراتب مختلفی دارد. گروهی از پایین‌ترین مرتبه آن یعنی توان درک نیز بی‌بهره‌اند، شریعت برای تدبیر زندگی چنین افرادی سرپرست مشخص کرده است. گروهی دیگر، به رغم برخورداری از این مرتبه از مراتب بالاتر آن یعنی مرحله دانش و نیز عقل عملی، که سبب تشخیص درست از نادرست می‌گردد، بی‌بهره‌اند. این دسته در روایت‌ها نادان شمرده شده‌اند. علی (ع) می‌فرماید: «هیچ فقری مانند جهل و نادانی نیست»^۵.

بنابراین با عنایت به تعریف فقر فرهنگی، هرکسی که توانایی علمی و عقلی بهینه‌سازی شرایط محیطی خود را در بعد فردی و اجتماعی نداشته باشد، دچار فقر فرهنگی است و تا زمانی که قوه عاقله و خرد او تقویت نشود توان تاثیرگذاری بر محیط پیرامونی خود را نخواهد داشت. بنابراین می‌توان گفت پایه و اساس حل مشکلات جامعه در سایر ابعاد، برطرف کردن فقر

۱. نصار، کتاب الزکاه، ج ۲، ص ۲۹۰.

۲. حرعاملی، وسائل الشیعه، ج ۹، ص ۲۱۰.

۳. طباطبایی، تفسیر المیزان، جلد ۲، ص ۹۳.

۴. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ۳۳۹.

۵. تمیمی آمدی، غرر الحکم درر الکم، ج ۶، ص ۳۵۲.

دلیل فقر فرهنگی، موجب عدم احترام به دیگران، بی‌توجهی به نیازها و احساسات انسانی و کاهش تعاملات مثبت اجتماعی می‌شود. صالحی تاکید می‌کند که رفتارهای اخلاقی و انسانی، نقش مهمی در تقویت پیوندهای اجتماعی دارند و عدم وجود آن‌ها به دلیل فقر فرهنگی، شکاف‌های عمیق‌تری میان افراد جامعه ایجاد می‌کند که نتیجه آن فروپاشی اعتماد اجتماعی و افزایش آسیب‌های روانی است.^۱

نتیجه‌گیری

فقر فرهنگی یکی از چالش‌های اساسی در جوامع انسانی است که می‌تواند زیربنای بسیاری از آسیب‌های اجتماعی، اخلاقی و اقتصادی باشد. از دیدگاه اسلام، فقر فرهنگی نه تنها به‌عنوان مسئله‌ای مادی بلکه به‌عنوان موضوعی معنوی و اخلاقی شناخته می‌شود که ریشه در عدم آگاهی دینی، ضعف در اخلاق عمومی، و کمبود فرصت‌های آموزشی دارد. اسلام به آموزش و پرورش جامع، تقویت اخلاق، و ایجاد عدالت اجتماعی به‌عنوان راهکارهای اصلی مقابله با فقر فرهنگی توجه ویژه‌ای دارد. با تأکید بر اصولی مانند فراگیری علم، ارتقای آگاهی عمومی و گسترش هنجارهای اخلاقی، می‌توان زمینه بسط فرهنگ سالم و برخوردار از معنویت را فراهم کرد که این خود بستری برای کاهش آسیب‌های اجتماعی و افزایش همبستگی در جامعه ایجاد می‌کند. همچنین استفاده از ابزارهایی نظیر رسانه‌های دینی، ترویج عدالت اجتماعی، و مشارکت فعال زنان و مردان در تحولات فرهنگی از دیگر راهبردهای اسلام برای مقابله با فقر فرهنگی است. نمونه‌های تاریخی همچون حرکت‌های اصلاحی پیامبر اسلام (ص) و امام علی (ع) نشان‌دهنده اهمیت مبارزه با جهل و گسترش فرهنگ اسلامی در جوامع هستند. بنابراین، با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، برنامه‌ریزی‌های فرهنگی دقیق، و اجرای عدالت اخلاقی و اجتماعی، می‌توان بستر مناسبی برای مقابله با چالش‌های ناشی از فقر فرهنگی ایجاد کرد و جامعه‌ای مبتنی بر تعالی معنوی و پیشرفت اجتماعی ساخت.

^۱. ایوب، اخلاق و رفتار اجتماعی/از دیدگاه اسلام، ص ۱۱۲.

منابع

*قرآن کریم؛ عثمان طه.

۱. آزادارمکی، تقی، *جامعه‌شناسی فرهنگ*، تهران: نشر علم، ۱۳۸۷ش.
۲. انجمن جامعه‌شناسی ایران، *جامعه‌شناسی آسیب‌های اجتماعی در ایران*، تهران: نشر آگاه، ۱۳۹۰ش.
۳. ارشادی، عین الله، *فرهنگ در تمدن اسلامی*، تهران: انتشارات مولفین طلایی، ۱۳۹۲ش.
۴. احمدی، حسین، *آموزش و توسعه فرهنگی*، تهران: انتشارات سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۸ش.
۵. ایوب، حسن، *اخلاق و رفتار اجتماعی از دیدگاه اسلام*، ترجمه: محمد صالح سعیدی، انتشارات کردستان، ۱۳۹۷ش.
۶. اشتریان، کیومرث، *تحلیل سیاست‌گذاری فرهنگی*، تهران: انتشارات کتاب آشنا، ۱۳۸۲ش.
۷. ابن‌شعبه‌حرانی، ابو محمد، *تحف العقول*، تهران: انتشارات شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۹۵ش.
۸. ابن منظور، محمد بن مکرم بن علی، *لسان العرب*، الناشر: دار صادر - بیروت الطبعة: الثالثة - ۱۴۱۴ ق.
۹. باهنر، ناصر، *رسانه‌ها و دین*، تهران: مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران (سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران)، ۱۳۹۰ش.
۱۰. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، *غررالحکم و دررالکلم*، قم: موسسه فرهنگی دارالحديث، ۱۳۹۵ش.
۱۱. چابک، زهرا، *آموزش و فرهنگ در جهان امروز*، تهران: انتشارات فرهنگ پژوهان دانش، ۱۴۰۲ش.

۱۲. حسینی، مصطفی، *اخلاق و تربیت اسلامی*، تهران: انتشارات زعیم، ۱۳۸۸ش.
۱۳. حسینی، سید حسین، *تحلیل اخلاق اسلامی در تمدن اسلامی*، تهران: نشر نقد فرهنگ، ۱۳۹۸ش.
۱۴. حسنی، سعداله، *آسیب شناسی فرهنگی و اجتماعی در ایران*، تهران: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۹ش.
۱۵. حداد عادل، غلامعلی، *آسیب شناسی تربیت دینی*، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مدرسه برهان، ۱۳۹۱ش.
۱۶. حر عاملی، محمدبن حسن، *وسائل الشیعه*، قم: انتشارات اسلامیه، ۱۳۸۷ش.
۱۷. خراسانی، محمد، *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، مشهد: انشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۱ش.
۱۸. خمینی، روح الله، *تحریر الوسیله*، ج ۱، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۳۴ ق.
۱۹. دارابی، علی، *مدیریت فرهنگ در ایران*، تهران: انتشارات سازمان جهاد دانشگاهی تهران، ۱۳۹۰ش.
۲۰. رجبی، علی، *تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*، تهران: انتشارات حدیث امروز، ۱۳۹۱ش.
۲۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات الفاظ القرآن*، تهران: انتشارات ذوی القربی، ۱۳۸۳ش.
۲۲. ریفل، رمی، *جامعه شناسی رسانه ها*، مترجمان: محمد فتوره چی، آنیتا صالح بلوردی، تهران: اندیشه احسان، ۱۴۰۲ش.
۲۳. شهیدی، سید جعفر، *تاریخ اسلام و تمدن مسلمین*، تهران: انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۸۵ش.
۲۴. شریعتمداری، علی، *کتاب جامعه و تعلیم و تربیت اسلامی*، تهران: توسط انتشارات امیرکبیر، ۱۳۹۳ش.
۲۵. صاحبی، محمدجواد، *مناسبات دین و فرهنگ در جامعه*، تهران: انتشارات سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد، ۱۳۸۴ش.

۲۶. طباطبائی، سیدمحمدحسین ، *تفسیر المیزان*، ترجمه: سیدمحمدباقر موسوی همدانی، قم: انتشارات بنیاد علمی فکری علامه طباطبائی، ۱۳۷۸ش.
۲۷. علی نژاد، خلیل، *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: انتشارات چشم انداز قطب، ۱۴۰۲ش.
۲۸. *فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت (ع)*، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع)، ۱۳۸۲ق.
۲۹. قجاوند، کاظم، *آسیب‌شناسی اجتماعی*، تهران: انتشارات شلاک، ۱۳۹۸ش.
۳۰. قلعه آقابابائی، زهرا، *مقاله نقش عدالت اجتماعی در فرهنگ‌سازی اسلامی*، همایش بین المللی عدالت و اخلاق در مکتب اهل بیت (ع) با تأکید بر سیره و آموزه های امام رضا (ع)، ۱۳۹۶ش.
۳۱. لاریجانی، فاضل، *علم، اخلاق، جامعه*، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۹۶ش.
۳۲. محسنیان‌راد، مهدی، *رسانه شناسی*، تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۰ش.
۳۳. _____، *رسانه و فرهنگ جامعه*، تهران: انتشارات سمت، ۱۴۰۰ش.
۳۴. محمدزاده، حسین ، *جامعه‌شناسی خشونت*، تهران: انتشارات جامعه شناسان، ۱۴۰۱ش.
۳۵. مظاهری، حسین، *اخلاق و فقر فرهنگی*، قم: انتشارات انجمن اسلامی معلمان قم، ۱۳۷۷ش.
۳۶. مصباح یزدی، محمدتقی، *اخلاق اسلامی*، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۹۳ش.
۳۷. _____، *فلسفه تعلیم و تربیت در اسلام*، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان، ۱۳۹۳ش.
۳۸. مطهری، مرتضی، *آموزش و تعلیم در اسلام*، تهران: نشر صدرا، ۱۳۸۲ش.
۳۹. نصار، حسین، *کتاب الزکاه*، ج ۲، تهران: انتشارات دلیل ما، ۱۴۰۳ش.
۴۰. یارمحمدی، هاجر، *عدالت اجتماعی*، تهران: انتشارات نورالسجاد، ۱۳۹۰ش.

منابع

- الراغب الاصفهاني، المفردات في غريب القرآن، چاپ نشر كتاب، چاپ اول، سال ۱۴۰۴
- المنتظري حسينعلي، كتاب الزكات، ، دار الفكر ۱۴۱۳، جلد ۲
- الحر العاملي ، وسائل الشيعة ، موسسه آل البيت لاحياء التراث، قم ۱۴۱۴، ج ۹، ۱، ۹، ۱۵، ۲۱
- ابن منظور ، لسان العرب ، نشر ادب الحوزه، چاپ دار الاحياء التراث العربي، ج ۵